

Univerzitet u Beogradu
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

**SMETNJE I POREMEĆAJI:
FENOMENOLOGIJA,
PREVENCIJA I TRETMAN**
deo II

Priredile
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

BEOGRAD 2010

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

***Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i
tretman
deo II***

***Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment
Part II***

Priredile / Edited by
Jasmina Kovačević, Vesna Vučinić

Beograd / Belgrade
2010.

**EDICIJA:
RADOVI I MONOGRAFIJE**

Izdavač:

Univerzitet u Beogradu,
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

***Smetnje i poremećaji:
fenomenologija, prevencija i tretman deo II***

Za izdavača: Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Urednici: Prof. dr Jasmina Kovačević, doc. dr Vesna Vučinić

Uređivački odbor:

- Prof. dr Mile Vuković,
- Prof. dr Snežana Nikolić,
- Prof. dr Sanja Ostojić,
- Prof. dr Nenad Glumbić,
- Prof. dr Aleksandar Jugović,
- Prof. dr Branka Eškirović,
- Doc. dr Nada Dragojević,

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu
edukaciju i rehabilitaciju

- Prof. dr Pejo Đurašinović, Fakultet političkih nauka,
Univerzitet u Banja Luci
- Doc. dr Mira Cvetkova-Arsova, Sofia University "St. Kliment
Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education,
Bulgaria
- Dr Zora Jačova, University "St. Cyril and Methodius",
Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and
Rehabilitation, Republic of Macedonia
- Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty,
Slovenia
- Dr Isabel Maria Martin Monzón, University of Sevilla, Spain
- Dr Isabel Trujillo Pozo, University of Huelva, Spain
- Dr Philip Garner, The University of Northampton
- Dr Maria Elisabetta Ricci, Univerzitet "La Sapienza", Rim,
Italija
- Dr Vlasta Zupanc Isoski, Univerziteti klinički centar, Ljubljana

Recenzenti:

Štampa:

„Akademija“, Beograd

Tiraž: 350

*Nastavno-naučno veće Univerziteta u Beogradu, Fakulteta za specijalnu edukaciju i
rehabilitaciju donelo je Odluku 3/9 od 8.3.2008. godine o pokretanju
edicije: Radovi i monografije.*

*Nastavno-naučno veće Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
Univerziteta u Beogradu, na redovnoj sednici održanoj 29.6.2010. godine,
Odlukom br. 3/59 od 2.7.2010. godine, odobrilo je štampu Tematskog zbornika
"Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman", deo II.*

ISBN 978-86-80113-99-9

**EDITION:
PAPERS AND MONOGRAPHS**

Publisher:
University of Belgrade,
Faculty of Special Education and Rehabilitation
Disabilities and Disorders:
Phenomenology, Prevention and Treatment Part II

For the Publisher:

Prof. Jasmina Kovačević, PhD, Dean

Editors:

Prof. Jasmina Kovačević, PhD

Asst Prof. Vesna Vučinić, PhD

Editorial Board:

- Prof. Mile Vuković, PhD
- Prof. Snežana Nikolić, PhD
- Prof. Sanja Ostojić, PhD
- Prof. Nenad Glumbić, PhD
- Prof. Aleksandar Jugović, PhD
- Prof. Branka Eškirović, PhD
- Asst Prof. Nada Dragojević, PhD

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

- Prof. Pejo Đurašinović, PhD, Faculty of Political Sciences, University of Banja Luka
- Asst Prof. Mira Cvetkova-Arsova, PhD, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Faculty of Primary and Pre-School Education, Bulgaria
- Zora Jačova, PhD, University "St. Cyril and Methodius", Faculty of Philosophy, Institute of Special Education and Rehabilitation, Republic of Macedonia
- Viviana Langher, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Martina Ozbič, University of Ljubljana, Pedagogical Faculty, Slovenia
- Isabel Maria Martin Monzon, PhD, University of Sevilla, Spain
- Isabel Trujillo Pozo, PhD, University of Huelva, Spain
- Philip Garner, PhD, The University of Northampton
- Maria Elisabetta Ricci, PhD, University "La Sapienza", Rome, Italy
- Vlasta Zupanc Isoski, PhD, University Medical Centre, Ljubljana

Reviewers:

Printed by:

"Akademija", Belgrade

Number of copies: 350

Scientific Council of the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation, decided to release the edition Papers and Monographs (Decision no 3/9 from 8th March 2008).

Scientific Council of the Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, approved the printing of Thematic Collection of Papers: Disabilities and Disorders: Phenomenology, Prevention and Treatment, Part II at its regular session on 29th June 2010 (Decision no 3/59 from 2nd July 2010).

ISBN 978-86-80113-99-9

SAMOEFIKASNOST KAO FAKTOR SOCIJALNE PRILAGOĐENOSTI ADOLESCENATA

¹Vesna Žunić-Pavlović, ¹Marina Kovačević-Lepojević, ²Miroslav Pavlović
¹Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, ²Zavod
za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, Beograd

Prema Banduri, samoeфикаsnost se odnosi na verovanje u sopstvene sposobnosti korišćenja motivacije, kognitivnih resursa i akcija kako bi se odgovorilo na zahteve u datoj situaciji. Samoeфикаsnost utiče na izbore u životu, nivo motivacije, otpornost na stres i ukupno socijalno funkcionisanje pojedinca. Na osnovu rezultata dosadašnjih istraživanja opravdano se pretpostavlja da manjkava samoeфикаsnost može doprineti nastajanju problema u socijalnom prilagođavanju. U vezi sa samoeфикасношću, često se razmatraju dva tangenta konstrukta i to su optimizam i adaptibilnost. Optimizam podrazumeva pozitivan stav prema svetu i životu uopšte, prema sebi i svom životu, sada i u budućnosti, a adaptibilnost označava sposobnost razmatranja različitih opcija ili fleksibilnost prilikom rešavanja problema.

Predmet rada je sagledavanje potreba za unapređivanjem samoeфикаsnosti, optimizma i adaptibilnosti adolescenata. Istraživanje je rađeno na velikom reprezentativnom uzorku srednjoškolaca (N=800), oba pola, uzrasta 15-18 godina. Za prikupljanje podataka korišćena je Sense of Mastery Scale (Prince-Embury, 2007). Najvažniji rezultati istraživanja su: kod petine ispitivanih adolescenata identifikovan je ispodprosečan nivo samoeфикаsnosti, optimizma i adaptibilnosti; nisu otkrivene značajnije razlike u odnosu na uzrast ispitanika, ali jesu u odnosu na pol, u pravcu povoljnijih rezultata kod devojaka.

Rezultati ovog istraživanja su od značaja za praksu, jer usmeravaju izbor intervencija koje se mogu primeniti u okviru opsežnijih inicijativa promoviranja socijalnog razvoja adolescenata. U završnom delu rada razmotreni su različiti pristupi unapređivanja samoeфикаsnosti, optimizma i adaptibilnosti uz kritički osvrt na njihovu efektivnost.

Ključne reči: adolescenti, samoeфикаsnost, optimizam, adaptibilnost

KONCEPT SAMOEFIKASNOSTI

Teorijske osnove samoefikasnosti ustanovio je Bandura 70-ih godina XX veka, kako bi objasnio promene koje nastaju tokom psihoterapije. Ključna ideja bila je da promene ponašanja nastaju zahvaljujući unapređivanju procene sopstvenih sposobnosti, odnosno samoefikasnosti. Ubrzo, koncept samoefikasnosti dobija važno mesto ne samo u kliničkoj praksi, već i u istraživanjima različitih aspekata socijalnog i psihološkog funkcionisanja. Teorija samoefikasnosti objašnjava sam koncept, izvore, mehanizme formiranja i ulogu samoefikasnosti i daje smernice za njeno efektivno unapređivanje.

Većina autora prihvata definiciju prema kojoj samoefikasnost označava »verovanje u sopstvene sposobnosti korišćenja motivacije, kognitivnih resursa i akcija kako bi se odgovorilo na zahteve u datoj situaciji« (Wood, Bandura, 1989: 408). Iz ovakvog određenja, mogu se izdvojiti tri glavne karakteristike samoefikasnosti: 1) to je sud o sposobnostima da se izvrši neki zadatak na koji utiču individualni faktori, priroda postavljenog zadatka i okruženje; 2) to je dinamični konstrukt koji se menja tokom vremena u skladu sa informacijama i iskustvom; 3) to je kompleksan proces koji uključuje komponentu mobilizacije, pa se postignuća osoba sa istim sposobnostima razlikuju u zavisnosti od toga kako koriste i kombinuju svoje veštine (Gist, Mitchell, 1992).

Na razvoj samoefikasnosti utiču četiri osnovna izvora informacija: vlastita postignuća, iskustva drugih osoba, verbalna uveravanja i psihološko stanje (Bandura, 1982). Najvažnijim izvorom informacija smatra se autentično iskustvo uspeha koje doprinosi verovanju u sopstvene sposobnosti. Posmatranje drugih kako obavljaju neki zadatak omogućava učenje, ali i poređenje svojih i tuđih sposobnosti. Do unapređivanja samoefikasnosti dolazi kada osobe sličnih sposobnosti ostvare uspeh. Delotvornost verbalnog uveravanja ograničava se na situacije gde postoji realna osnova za očekivanje uspeha. Putem fidebeka i instrukcija osoba se može stimulisati da uloži veći napor u rešavanje zadatka, što povratno utiče na unapređivanje veština i percepcija o samoefikasnosti. Psihološko stanje, takođe utiče na procenu sopstvenih sposobnosti, pa se anksioznost i stresne situacije smatraju pogodnim tlom za negativnu samoefikasnost.

Informacije iz navedenih izvora mogu se klasifikovati prema tome da li su eksterne ili interne, promenljive ili nepromenljive i više ili manje pod kontrolom dotične osobe. Ove tri dimenzije predstavljaju osnovu modela determinanti samoefikasnosti (Gist, Mitchell, 1992). Eksterne informacije odnose se na stepen nezavisnosti i raspoložive resurse, složenost zadatka, broj sastavnih delova koji su uključeni u izvršenje zadatka, i sekvencionalne korake koje treba napraviti da bi se zadatak uspešno izvršio. Pored toga, u eksterne informacije ubrajaju se i interpersonalne karakteristike okruženja, odnosno postojanje uveravanja, fidebeka i modela, kao i specifičnosti okruženja postavljenog zadatka u smislu ometanja, rizika i fizičkih ili geografskih uslova. Interne informacije odnose se na adekvatnost sposobnosti (znanja i veštine), opšte fizičko stanje i faktore ličnosti. Dodatno, važne interne informacije su procena adekvatnosti sopstvenih strategija (bihevioralnih, analitičkih i psiholoških) za rešavanje problema i motivacija na koju utiču ciljevi, prioriteta, interesovanja i trenutno raspoloženje. Kauzalni uticaj internih i eksternih informacija se menja u zavisnosti od njihove

varijabilnosti i podložnosti kontroli. Na primer, težina zadatka ili faktori ličnosti su otporniji na promene u odnosu na okruženje ili motivaciju. Po pravilu, veća kontrola postoji nad internim nego nad eksternim determinantama, kao i nad promenljivim u odnosu na one koje su rezistentnije na promenu.

Ljudi se međusobno razlikuju prema načinu na koji prihvataju, procesuju i integrišu informacije iz četiri osnovna izvora. Dobijene informacije predstavljaju osnovu za analizu postavljenog zadatka, prethodnog iskustva, kao i ličnih i situacionih resursa i ograničenja (Gist, Mitchell, 1992). Analiza zadatka, odnosno zahteva koji iz njega proizlaze omogućava izvođenje zaključka o tome šta treba uraditi kako bi se ostvario uspeh. Drugi nivo analize podrazumeva individualnu procenu prethodnog iskustva u smislu traganja za razlozima kojima se može pripisati ranije ostvaren stepen uspešnosti. Na kraju, analiziraju se individualni i situacioni faktori koji mogu pozitivno ili negativno uticati na izvršenje zadatka. Na osnovu ovakvog trostrukog analitičkog procesa formira se ocena samoeфикаsnosti.

Samoeфикаsnost reguliše funkcionisanje putem četiri osnovne vrste procesa – kognitivnih, motivacionih, afektivnih i selektivnih (Bandura, 1995). Uticaj samoeфикаsnosti na kognitivne procese ostvaruje se na različite načine, kao što su: postavljanje ličnih ciljeva, oblikovanje očekivanih scenarija, organizovanje i korišćenje veština, predviđanje događaja, uspostavljanje kontrole nad događajima, učenje i donošenje odluka. Samoeфикаsnost ima značajan uticaj na sve tri forme kognitivne motivacije: pripisivanje kauzalnost, očekivanja u vezi sa rezultatima i ciljeve ili lične standarde. Afektivni procesi su, takođe pod uticajem samoeфикаsnosti koja determiniše opažanje, interpretacije i reagovanje na potencijalne pretnje, adaptaciju na nove socijalne uslove, kontrolu nad uznemirujućim mislima, ponašanje u problematičnim situacijama i kvalitet socijalne podrške. Ljudi pokazuju tendenciju ka izbegavanju aktivnosti, interakcija i okruženja za koje smatraju da nisu kompetentni. Na taj način, samoeфикаsnost utiče na izbore koji se prave i celokupan životni tok.

Može se zaključiti da samoeфикаsnost predstavlja važan mehanizam koji određuje kvalitet života svakog pojedinca. Pozitivna procena sopstvenih sposobnosti utiče na postavljanje ambicioznijih ciljeva i viši nivo aspiracija. U svakodnevnom životu, samoeфикаsnost determiniše intenzitet napora koji će se uložiti prilikom suočavanja sa teškoćama, pa su istrajnije osobe sa razvijenijim osećanjem samoeфикаsnosti. Nakon doživljenog neuspeha, pozitivna samoeфикаsnost omogućava brže oporavljanje i realnije sagledavanje razloga za neuspeh. Pored toga, samoeфикаsnost određuje nivo opažene kontrole nad životnim događajima i time utiče na emocionalne reakcije i izloženost stresu. Zbog toga što samoeфикаsnost ima važnu ulogu u usmeravanju ponašanja, ujedno se smatra i osnovnim mehanizmom bihejvioralnih promena.

SAMOEFIKASNOST I SOCIJALNI RAZVOJ ADOLESCENATA

Ispitivanje samoeфикаsnosti kod adolescenata ima poseban značaj, jer tokom ovog razvojnog perioda dolazi do brojnih promena koje mogu uticati na procenu sopstvenih sposobnosti. Pre svega, tu su znatne promene na individualnom nivou koje predstavljaju rezultat fizičkog, kognitivnog, emocionalnog i socijalnog

razvoja. Za ovaj period je karakteristično da uticaj porodice postepeno slabi i ustupa mesto drugim činiocima, prvenstveno vršnjacima. Prelaskom u srednju školu adolescenti se suočavaju sa drugačijim načinom školovanja, zahtevima i obavezama. Poznato je da tokom ovog perioda dolazi do povećanja učestalosti ispoljavanja različitih oblika problematičnih ponašanja, s tim da je u većini slučajeva reč o prolaznoj razvojnoj krizi. Samoefikasnost utiče na funkcionisanje adolescenata u novim životnim okolnostima, ali i individualne promene i promene u okruženju utiču na oblikovanje samoefikasnosti. Zahvaljujući razvijenijim kognitivnim sposobnostima, adolescenti postepeno formiraju stabilniju procenu sopstvenih sposobnosti u odnosu na raniji period. U narednom delu biće razmotren uticaj samoefikasnosti na dva aspekta socijalne prilagođenosti, a to su školski uspeh i prosocijalno ponašanje.

U literaturi ima mnogo radova koji su posvećeni proučavanju samoefikasnosti u kontekstu obrazovnog procesa. Zaključak na koji upućuje većina empirijskih podataka je da visoka ocena sopstvenih sposobnosti pozitivno utiče na školski uspeh. Prema Banduri i saradnicima, delovanje samoefikasnosti na školsko postignuće deteta odvija se preko psihološke mreže uticaja u koju su uključeni roditelji, vršnjaci i dete (Bandura et al., 1996). Prvu kariku u lančanom delovanju čini socio-ekonomski status porodice koji utiče na verovanje roditelja u sopstvene sposobnosti da unaprede akademske kompetencije svoje dece i nivo aspiracija koje imaju u pogledu školovanja deteta. Samoefikasnost i aspiracije roditelja utiču na samoefikasnost i aspiracije deteta. Akademska samoefikasnost roditelja ne utiče samo na školske aktivnosti deteta, već i na njegove socijalne veštine i veštine samoregulacije, s tim da je taj uticaj slabiji i manje direktan kada se radi o odnosima deteta sa vršnjacima i njegovoj otpornosti na socijalni pritisak. Ipak, opravdano se pretpostavlja da su deca roditelja sa visokim aspiracijama otpornija na pritisak vršnjaka da se uključe u aktivnosti koje mogu ugroziti njihovo školsko postignuće. Roditelji koji visoko ocenjuju svoje kompetencije mogu doprineti akademskom razvoju deteta delovanjem i na školsku sredinu, a ne samo na dete. Putem aktivnog učestvovanja u obrazovnom procesu deteta, roditelji su u prilici da povećaju nivo posvećenosti nastavnika i njihovih očekivanja u odnosu na dete. Osim roditelja, na školska postignuća deteta utiču i vršnjaci. Razvijena akademska i socijalna samoefikasnost deteta podstiče prosocijalno ponašanje, a time i prihvaćenost deteta u vršnjačkoj grupi. Sa druge strane, kod dece koja negativno ocenjuju svoje sposobnosti i koja su neprihvaćena i odbačena od vršnjaka mogu se razviti emocionalni i bihevioralni problemi koji ometaju školsko postignuće. Pozitivan uticaj razvijenog osećanja samoefikasnosti na školska postignuća može biti direktan, kako je gore opisano, ali i indirektan posredstvom usvajanja socijalnih i moralnih standarda koji usmeravaju ponašanje deteta (Bandura et al, 1996). Moralna dezangažovanost, koja nastaje kao posledica negativne ocene svojih akademskih veština i veštine samoregulacije, ima za posledicu angažovanje u štetnim aktivnostima i pojavu bihevioralnih problema, što se negativno odražava na školski uspeh.

Na sličan način objašnjava se razvoj profesionalne samoefikasnosti deteta, gde su ponovo u igri socio-ekonomski, porodični i individualni faktori, ali i školsko postignuće (Bandura et al., 2001). Empirijski dokazi otkrivaju da ocena sopstvenih profesionalnih veština, u velikoj meri, određuje izbor i razvoj radne karijere.

Tačnije, profesionalna samoefikasnost utiče ne samo na profesionalnu orijentaciju, već i na nivo profesionalnog napretka. Postoji direktna veza između akademske i profesionalne samoefikasnosti, tako da razvijena akademska samoefikasnost doprinosi pozitivnoj oceni svojih sposobnosti za zanimanja u oblastima koje zahtevaju dobro znanje i razvijene kognitivne veštine (nauka, obrazovanje, književnost i medicina). Pored profesionalne samoefikasnosti, ocena sopstvenih socijalnih veština i veština samoregulacije utiče na izbor karijere, ali je taj uticaj slabiji i ostvaruje se indirektno preko aspiracija i školskog postignuća deteta. Rezultati istraživanja sugerišu da osobe koje visoko ocenjuju svoje socijalne veštine imaju sklonost ka zanimanjima u oblasti komercijale i trgovine, dok će se osobe koje visoko ocenjuju svoje veštine samoregulacije verovatnije odlučiti za zanimanja u oblasti socijalne zaštite i menadžmenta. Na kraju, treba istaći da pol deteta ima snažan uticaj na profesionalnu samoefikasnost, izbor zanimanja i razvoj karijere.

Mnogi autori se slažu da negativna samoefikasnost može doprineti pojavi različitih oblika problematičnog ponašanja, kao što su zloupotreba psihoaktivnih supstanci, delinkvencija i rizična seksualna ponašanja. Međutim, njihova objašnjenja mehanizma putem koga samoefikasnost doprinosi nastajanju negativnih bihejvioralnih obrazaca se znatno razlikuju.

Jedno od popularnih stanovišta je da samoefikasnost može uticati na pojavu problematičnog ponašanja direktno ili posredno, odnosno putem delovanja na komunikaciju sa roditeljima i roditeljsku kontrolu (Capara et al., 1998). Direktni uticaj podrazumeva da su adolescenti koji visoko vrednuju svoje sposobnosti otporniji na pritisak vršnjaka u pravcu angažovanja u rizičnim aktivnostima. Dodatno, adolescenti koji veruju u svoje sposobnosti odupiranja pritisku vršnjaka otvorenije komuniciraju sa roditeljima o intimnim stvarima, što roditeljima pruža mogućnost da ih posavetuju i na vreme otkriju problematične situacije. Na mlađem uzrastu interakcije deteta su uglavnom ograničene na porodicu i roditelji su u prilici da direktno usmeravaju ponašanje deteta i utiču na njegovu samoregulaciju. Zahvaljujući većoj nezavisnosti u odnosu na roditelje, adolescenti se u većoj meri oslanjaju na svoje sposobnosti samoregulacije i usvojene standarde ponašanja. Snažno osećanje samoefikasnosti u pogledu samoregulacije kod adolescenta praćeno je postojanijom i doslednijom kontrolom od strane roditelja. Suprotno, adolescenti koji negativno ocenjuju svoje sposobnosti samoregulacije nerado razgovaraju sa roditeljima o tome šta rade kada nisu kod kuće. Ovakav uticaj samoregulacione efikasnosti, otvorene komunikacije u porodici i roditeljske kontrole na pojavu problematičnog ponašanja adolescenata važi za oba pola. U svom kasnije objavljenom radu, ovi autori su pokušali da na isti način objasne vezu samoefikasnosti sa nasilnim ponašanjem, s tim da su ograničili indirektno delovanje samoefikasnosti na komunikaciju sa roditeljima (Capara et al., 2002). Rezultatima istraživanja nije potvrđen longitudinalni uticaj komunikacije sa roditeljima na nasilno ponašanje adolescenata.

Samoefikasnost je direktno povezana sa procesom odlučivanja i opaženom samokontrolom, na osnovu čega se zaključuje da kod adolescenta koji visoko ocenjuju svoje sposobnosti postoji veća verovatnoća socijalno poželjnog ponašanja. U literaturi se mogu naći pouzdani empirijski dokazi o povezanosti socijalne kompetencije adolescenata sa njihovim očekivanjima i usvojenim vrednostima.

Shodno tome, neka istraživanja ispituju povezanost samoeфикаsnosti i vrednosti sa problematičnim ponašanjem (Allen, Leadbeater, Aber, 1990). Oba konstrukta su povezana sa očekivanim ishodima socijalno kompetentnog ponašanja u datim interakcijama, pa utiču na istrajnost adolescenta da se ponaša na određen način. Problematično ponašanje se sreće kod adolescenata koji imaju negativna očekivanja u vezi sa prosocijalnim ponašanjem i nisku samoeфикаsnost. Niska samoeфикаsnost negativno utiče na istrajnost u prosocijalnom ponašanju, a slaba istrajnost vodi daljem redukovanju samoeфикаsnosti sve do nivoa na kome se samo manje socijalno poželjna ponašanja smatraju dostupnim.

Pojedini autori dovode u pitanje postavku da samoeфикаsnost nužno podrazumeva opažene sposobnosti za prosocijalno ponašanje, odnosno pretpostavljaju da problematično ponašanje može nastati kao rezultat pozitivne ocene svojih sposobnosti da se ponaša na društveno neprihvatljiv način (Ludwig, Pittman, 1999). Precepcije sopstvenih sposobnosti variraju u zavisnosti od preferiranih ishoda i zasnovane su na sistemu vrednosti. Na osnovu usvojenih vrednosti postavljaju se ciljevi ponašanja i oblikuju značenje i delovanje samoeфикаsnosti. Iz toga sledi da je samoeфикаsnost, koja ne mora nužno biti prosocijalno orijentisana, povezana sa društveno odobrenim i neodobrenim ponašanjem. Međutim, rezultati istraživanja pomenutih autora samo delimično potvrđuju njihove pretpostavke. Mada empirijski dokazi sugerišu da je stopa bihejvioralnih problema najmanja kod adolescenata sa prosocijalnim sistemom vrednosti i samoeфикаsnošću, oni istovremeno otkrivaju da se adolescenti mogu ponašati na prosocijalno uprkos manjkavom vrednosnom sistemu, kao i da razvijeno osećanje samoeфикаsnosti može povećati sklonost ka problematičnom ponašanju. Ovakvi nalazi ukazuju na mogućnost da je uticaj samoeфикаsnosti nezavistan od sistema vrednosti, kao i da samoeфикаsnost po sebi ima prosocijalnu orijentaciju. Potrebna su dalja istraživanja kako bi se preispitale ove pretpostavke i razjasnio uticaj samoeфикаsnosti na razvoj prosocijalnog ponašanja.

UNAPREĐIVANJE SAMOEFIKASNOSTI

Postoji bogata empirijska literatura u kojoj se komparira uticaj samoeфикаsnosti na bihejvioralne promene sa uticajem drugih kognitivnih mehanizama i procesa. U najkraćem, rezultati dosadašnjih studija svedoče o tome da je samoeфикаsnost važan prediktor ponašanja i centralni mehanizam modifikacije ponašanja. Posledično, unapređivanje samoeфикаsnosti postalo je važan cilj programa prevencije negativnih razvojnih ishoda i tretmana problema u različitim domenima psihosocijalnog funkcionisanja. Ideje o načinima unapređivanja samoeфикаsnosti imaju tri glavna izvorišta, a to su: teorijske postavke o formiranju i delovanju samoeфикаsnosti, rezultati istraživanja o povezanosti samoeфикаsnosti sa određenim uslovima i stanjima, kao i rezultati evaluacija o uspešnosti različitih pristupa i intervencija.

Praktičari često rade na unapređivanju samoeфикаsnosti korišćenjem ranije opisanih osnovnih izvora percepcija o sopstvenim sposobnostima (Bandura 1982). Ukoliko se nastojanja usmerena ka unapređivanju samoeфикаsnosti baziraju na izvoru označenom kao vlastita postignuća, onda se biraju intervencije i aktivnosti koje omogućavaju sticanje autentičnog i generalizovanog iskustva sopstvene

efikasnosti. Savetovanje i modelovanje mogu se koristiti za prenošenje iskustava drugih osoba i procenu svojih sposobnosti u odnosu na druge. Persuazija može imati oblik informisanja ili vežbanja sa ciljem realnijeg sagledavanja sopstvenih sposobnosti, ali i prednosti i nedostataka ranije primenjenih strategija. Intervencije usmerene ka emocijama, kao što su na primer desenzitizacija i relaksacija, treba da omoguće opuštanje i oslobađanje anksioznosti što pozitivno utiče na samoeffikasnost. Dosadašnja istraživanja su pokazala da opisani modeli uticaja mogu biti uspešni u unapređivanju samoeffikasnosti (Bandura, Adam, 1977).

Promena samoeffikasnosti zavisi od četiri faktora: inicijalnog nivoa samoeffikasnosti, varijabilnosti, lokusa determinanti i kontrole nad determinantama samoeffikasnosti (Gist, Mitchell, 1992). Efektivnost intervencija usmerenih ka unapređivanju samoeffikasnosti zavisi od toga na koje se determinante samoeffikasnosti deluje. Generalno, veće mogućnosti za pozitivne promene postoje u slučajevima gde je nivo samoeffikasnosti nizak. Inicijalni proces u unapređivanju samoeffikasnosti je korigovanje netačne negativne procene svojih sposobnosti. To se može postići pružanjem detaljnih i objektivnih povratnih informacija o razlozima zbog kojih je uspeh postignut ili izostao. Međutim, ukoliko su percepcije samoeffikasnosti ispravne, ali niske onda se samoeffikasnost može unaprediti delovanjem na relevantne interne (veštine, istrajnost) i eksterne (težina zadatka) faktore. Prema navedenim autorima, tri osnovna postupka za unapređivanje samoeffikasnosti su: 1) informisanje o zadatku i načinima na koje se mogu kontrolisati faktori u vezi sa zadatkom; 2) unapređivanje sposobnosti i razumevanja kako upotrebiti određene sposobnosti da bi se uspešno obavio zadatak; 3) informisanje o bihevioralnim, analitičkim i psihološkim strategijama, kao i o naporu koji zahteva realizacija zadatka.

Prikazane opšte smernice za unapređivanje samoeffikasnosti primenljive su u bilo kojoj oblasti ljudske delatnosti. Pored toga, na osnovu brojnih istraživanja samoeffikasnosti u kontekstu školovanja, mogu se izvesti specifična uputstva za organizovanje procesa nastave. Neka od tih uputstava su sledeća: pažljivim strukturiranjem nastavnog programa povezati nova znanja sa postojećim; gradivo prezentovati tako da učenici razumeju instrukcije i objašnjenja nastavnika; nastavnici treba da koriste kognitivno modelovanje koje obuhvata objašnjenja i demonstracije uz verbalizaciju razmišljanja i razloga za akciju; tokom procene postignuća, učeniku pružiti informacije o ispravnosti i kvalitetu izvršenja zadatka, ali i ukazati na načine na koje može prevazići teškoće na koje nailazi tokom rada; ukazati učenicima na povezanost ostvarenih rezultata sa uložnim naporom i sposobnostima; ciljevi koji se postavljaju pred učenike treba da budu eksplicitno formulisani sa jasnim standardima izvođenja, teški, ali ostvarljivi i kratkoročni; razvijati veštine samoevaluacije sposobnosti i izvršenja zadataka kod učenika; unapred upoznati učenike sa nagradama za postignuća, a pozitivna potkrepljenja dosledno primenjivati; u okviru škole organizovati programe unapređivanja životnih i socijalnih veština učenika i roditelja; roditeljima i učenicima dati uputstva o praviljenju rasporeda dnevnih aktivnosti i učenja kod kuće; uključiti roditelje u aktivnosti škole i drugo (Schunk, 1995, 2003; Schunk, Meece, 2006).

U osnovi ovog istraživanja stoji generalno pitanje o potrebi za unapređivanjem samoeffikasnosti kod učenika srednjih škola. Osim samoeffikasnosti, u fokusu istraživanja su i dva povezana konstrukta, optimizam i adaptibilnost. Optimi-

zam podrazumeva pozitivan stav prema svetu i životu uopšte, prema sebi i svom životu, sada i u budućnosti. Tako posmatrano, optimizam se može odrediti kao atribucionni stav, pozitivno samopoštovanje i percepcija kontrole. Adaptibilnost označava sposobnost razmatranja različitih opcija ili fleksibilnost prilikom rešavanja problema. Deca sa razvijenom adaptibilnošću su sposobna da reaguju na kritikizam, uče na sopstvenim greškama i traže pomoći od drugih osoba. Prema nekim savremenim autorima, samoeфикаsnost, optimizam i adaptibilnost predstavljaju uporište osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima (Prince-Embury, 2007).

CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Ciljevi istraživanja su: 1) procena osnovnih dimenzija osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima (samoeфикаsnost, optimizam i adaptibilnost) i 2) ispitivanje razlika u osećanju upravljanja i kontrole nad životnim događajima u odnosu na pol i uzrast učenika.

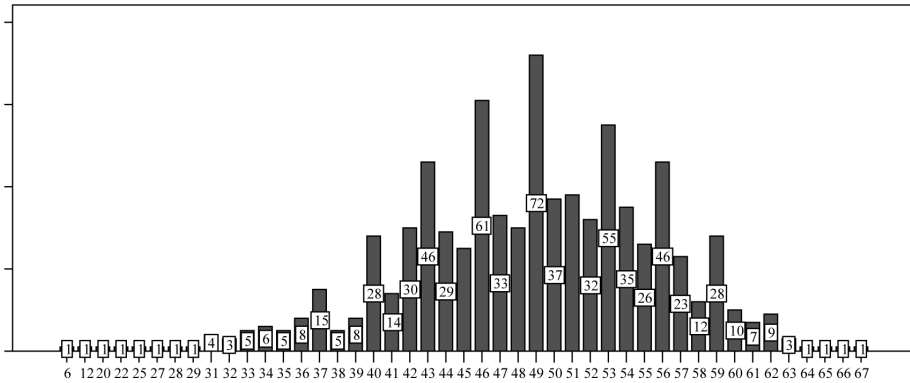
METODOLOGIJA

Istraživanje je rađeno tokom 2009/2010. školske godine u Kraljevu. U istraživanju su učestvovalе sve kraljevačke srednje škole (ukupno devet škola). Iz svake škole uzeto je po jedno odeljenje od I do IV razreda (I razred 27%, II razred 24%, III razred 26,4% i IV razred 22,6%). Tako formiran uzorak čini ukupno 800 srednjoškolaca, oba pola (45,2% momaka i 54,8% devojaka), uzrasta 15-18 godina (15 godina 15,9%, 16 godina 25,1%, 17 godina 29,9% i 18 godina 29,1%). Podaci su prikupljeni anketiranjem učenika. Primenjena je Skala osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima (*Sense of Mastery Scale – MAS*), koja je deo obuhvatnijeg instrumenta pod nazivom Skala rezilijentnosti za decu i adolescente (*Resiliency Scales for Children and Adolescents*, Prince-Embury, 2007). Skala MAS sadrži tri podskale: Optimizam, Samoeфикаsnost i Adaptibilnost. Na ukupno 20 pitanja ponuđeni su odgovori na petostepenoj skali Likertovog tipa: 0 – nikad, 1 – retko, 2 – ponekad, 3 – često i 5 – skoro uvek. Instrument je normiran za uzrast 9-18 godina. Skala MAS ima dobre metrijske karakteristike: visoku internu konzistenciju (koeficijent alfa 0,95 za uzrast 15-18 godina) i adekvatnu test-retest relijabilnost (koeficijent korelacije 0,79). U obradi rezultata ispitanika korišćene su metode deskriptivne statistike, frekvencije, procenti, aritmetičke sredine i standardne devijacije. Za testiranje razlika aritmetičkih sredina skorova na Skali MAS i njenim podskalama u odnosu na pol i uzrast korišćen je t-test.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Skala osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima (MAS) sastoji se od tri podskale koje mere tri individualne karakteristike: optimizam, samoeфикаsnost i adaptibilnost. Opseg sirovih skorova za Skalu MAS iznosi 0-80. Sirovi skorovi se konvertuju u T-skorove sa opsegom <1-67 za uzrast 15-18 godina (AS=50; SD=10). Distribucija T-skorova ispitanika na Skali MAS prikazana je na grafikonu 1.

Grafikon 1 - Distribucija T-skorova ispitanika na Skali MAS

T-skorovi ispitanika na skali MAS kreću se od 6 do 67, sa srednjom vrednošću 48,62. Vrednost skjunesa (-0,749; SD=0,086) ukazuju da je distribucija odgovora pomerena u levo, a vrednost kurtosisa da je zašiljena u odnosu na normalnu distribuciju (2,262; SD=0,173). Sudeći prema dobijenim rezultatima, ispitanici predstavljaju vrlo heterogenu grupu u pogledu osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima. Najveći broj ispitanika (52,4%) ima skorove u granicama proseka (46-55). Ostale kategorije su daleko manje zastupljene: 18% ispitanika ima ispodprosečne skorove (41-45), 13,6% ima nadprosečne skorove (56-59) i 11,9% ispitanika ima niske skorove (≤ 40). Svega 4,1% ispitanika ima skorove 60 i više, koji se ocenjuju kao iznadprosečni.

Prema uputstvima za primenu instrumenta, opseg skaliranih skorova je 1-15 za Podskalu optimizma i Podskalu samoefikasnosti, a 0-13 za Podskalu adaptibilnosti (AS=10; SD=3). Ispitanici su na Podskali optimizma ostvarili skalirane skorove u opsegu 1-15, sa prosečnom vrednošću 9,14. Prosečna vrednost skaliranih skorova ispitanika na Podskali samoefikasnosti je 10,22, a opseg je 1-15. Opseg skaliranih skorova ispitanika na Podskali adaptibilnosti iznosi 1-12, dok je prosečna vrednost skorova 8,51.

U tabeli 1 prikazana je distribucija ispitanika prema skaliranim skorovima ostvarenim na podskalama Skale MAS u četiri kategorije: nizak, ispodprosečan, prosečan i nadprosečan. Najveći broj ispitanika ostvario je prosečne skorove na Podskali optimizma (65,6%), Podskali samoefikasnosti (73,8%) i Podskali adaptibilnosti (65,8%). Niski i ispodprosečni skorovi zabeleženi su kod 28,1% ispitanika na Podskali optimizma, 12,9% ispitanika Podskali samoefikasnosti i 34,3% ispitanika Podskali adaptibilnosti. Nadprosečne skorove na Podskali optimizma imalo je 6,4% ispitanika, na Podskali samoefikasnosti 1,3%, a na Podskali adaptibilnosti nijedan ispitanik.

Tabela 1 - Distribucija T-skorova ispitanika na podskalama Skale MAS

T-skorovi	Optimizam		Samoeфикаsnost		Adaptibilnost	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Nizak	26	3,3	10	1,3	60	7,5
Ispodprosečan	198	24,8	93	11,6	214	26,8
Prosečan	525	65,6	590	73,8	526	65,8
Nadprosečan	51	6,4	107	13,4	0	0
Ukupno	800	100,0	800	100,0	800	100,0

Prema rezultatima koji su prikazani u Tabeli 2, postoje statistički značajne razlike između ispitanika muškog i ženskog pola u pogledu ostvarenih T-skorova na Skali MAS i njenim podskalama. Otkrivene razlike idu u pravcu viših skorova kod ispitanica u odnosu na ispitanike. Nisu otkrivene statistički značajne razlike u skorovima na Skali MAS i njenim podskalama između ispitanika različitog uzrasta.

Tabela 2 - Razlike aritmetičkih sredina T-skorova na Skali MAS i njenim podskalama u odnosu na pol

Varijabla	Grupa	N	AS	SD	t-test	df	p
T-skorovi na Skali MAS	muški	362	47,31	7,519	-4,741	798	0,000
	ženski	438	49,70	6,753			
T-skorovi na Podskali optimizma	muški	362	8,89	2,644	-2,600	798	0,009
	ženski	438	9,35	2,350			
T-skorovi na Podskali samoeфикаsnosti	muški	362	9,88	2,284	-3,987	798	0,000
	ženski	438	10,50	2,119			
T-skorovi na Podskali adaptibilnosti	muški	362	8,01	2,699	-4,963	798	0,000
	ženski	438	8,92	2,490			

DISKUSIJA

Osećanje upravljanja i kontrole nad životnim događajima omogućava adolescentima da stupaju u interakcije sa drugima i da uživaju u uzrocima i efektima odnosa u svom okruženju (White, 1959, prema: Prince-Embury, 2007). Ovaj konstrukt obuhvata motivaciju, radoznalost, odnos prema zadacima i rešavanje problema. Iz tih razloga, smatra se da osećanje upravljanja i kontrole nad životnim događajima predstavlja jedan od najznačajnijih kvaliteta rezilijentnosti adolescenata. Srednja vrednost ukupnih skorova ispitanika na Skali osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima je nešto niža od srednje vrednosti skorova za normativni uzorak (Prince-Embury, 2007). Poređenje rezultata ovog istraživanja sa rezultatima koji su dobijeni na specifičnim uzorcima adolescenata, otkriva da je srednja vrednost skorova ispitanika na Skali MAS niža u odnosu na

uzorak adolescenata sa emocionalno-bihevioralnim problemima (Butler, Little, Grimard, 2009), ali viša u odnosu na uzorak adolescenat žrtava uragana Katarina (Nelson, 2008). Ipak, srednja vrednost skorova svih ispitanika na Skali MAS je u granicama proseka. Nešto preko polovine ispitanika ima skorove u granicama prosečnih vrednosti, dok je kod 20% ispitanika konstatovana potreba za unapređivanjem osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima (ispodprosečni i niski skorovi). U odnosu na normativni uzorak, veće je učešće adolescenata sa prosečnim skorovima. To znači da manji broj adolescenata ima ispodprosečne i niske skorove, ali i skorove koji su iznad proseka i visoki. S obzirom na to da Skala MAS ispituje iskustvo osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima, može se konstatovati da je najveći broj adolescenata imalo ovakva iskustva sa prosečnom učestalošću.

Optimizam, samoeфикаsnost i adaptibilnost su personalne karakteristike koje formiraju osećanje upravljanja i kontrole nad životnim događajima. Na sve tri podskale Skale MAS, srednja vrednost ukupnih skorova ispitanika je u granicama proseka, s tim da su prosečni skorovi na podskalama Optimizam i Adaptibilnost nešto niži u odnosu na normativni uzorak. U odnosu na normativnu populaciju, na podskalama Optimizam i Samoeфикаsnost veće je učešće adolescenata u kategoriji prosečnih skorova, a manje u svim ostalim kategorijama. Za razliku od toga, na osnovu skorova na Podskali adaptibilnosti, veći broj adolescenata je svrstan u kategoriju prosečni i ispodprosečni nego što je to slučaj u normativnom uzorku. Ajtemi na Podskali optimizma reflektuju pozitivan stav prema životu i sopstvenim kompetencijama, kao i očekivanje pozitivnih ishoda u većini situacija. Potencijalna vulnerabilnost u ovoj oblasti otkrivena je kod skoro četvrtine ispitanika. Drugim rečima, kod ovih adolescenata identifikovana očekivanja u pogledu budućnosti ne idu u pravcu da će se »desiti dobre stvari«, »život biti pravedan« i slično. Suma ukupnih skorova na Podskali samoeфикаsnost je u granicama proseka i u skladu sa vrednostima za normativni uzorak. Ova podskala sadrži ajteme koji se odnose na donošenje odluka, ispunjavanje očekivanja drugih, popravljavanje stanja i slično. Dobijeni rezultati pokazuju da kod više od 85% ispitanika postoje adekvatni ili nadprosečni stavovi i strategije rešavanja problema. Na Podskali adaptibilnosti, koja meri sposobnost uviđanja sopstvenih grešaka i osetljivost na kriticizam, trećina ispitanika je imala ispodprosečne i niske skorove. Kod ovih adolescenata postoji sniženi kapacitet za prihvatanje povratne informacije, učenje na sopstvenim greškama i adekvatno traženje pomoći od drugih osoba. Imajući u vidu da su skorovi na sve tri podskale Skale MAS u granicama proseka, ne može se govoriti o jasno izgrađenom profilu vulnerabilnosti ispitanika, već samo o uočavanju izvesnih tendencija. Tako, profil koji karakterišu niži skorovi na Podskali adaptibilnosti u odnosu na druge dve podskale Skale MAS neki autori povezuju sa protektivno-izbegavajućim stilom procesiranja socijalnih informacija koji se sreće na mlađem uzrastu, kod dece sa predimenzioniranim self-konceptom i agresivnim ponašanjem (Hughes, Cavell, Grossman, 1997, prema Prince-Embury, 2007). Pošto u ovom istraživanju nije procenjavano agresivno ponašanje adolescenata, teško je odrediti koliko su ovakve sugestije prihvatljive u interpretaciji dobijenih rezultata.

Ispitanici ženskog pola su ostvarili statistički značajno više skorove na Skali MAS i svim njenim podskalama u odnosu na ispitanike muškog pola. Prema na-

lazima autora ovog instrumenta, na mlađem uzrastu devojčice imaju razvijenije osećanje upravljanja i kontrole nad životnim događajima u odnosu na dečake (Prince-Embury, 2007). U adolescenciji te razlike se gube i u normativnom uzorku, između adolescenata muškog i ženskog pola, otkrivene su razlike samo u skorovima na Podskali adaptibilnosti. Međutim, rezultati ovog istraživanja dovode u pitanje prethodne nalaze, jer ukazuju na to da devojke imaju bolje razvijene sve kvalitete koji čine osećanje upravljanja i kontrole nad životnim događajima. Konsultovanjem literature o ovoj temi ne dobija se precizan odgovor na pitanje o postojanju i pravcu razlika između polova u pogledu navedenih kvaliteta. Primera radi, još uvek je aktuelna debata o tome da li je samoeфикаsnost bolje razvijena kod dečaka ili devojčica. Nalazi dosadašnjih istraživanja su izrazito nesaglasni, pa oba stanovišta imaju empirijsku potporu. Nadalje, mnogi autori u oblasti edukacije sugerišu postojanje određenih oblasti samoeфикаsnosti koje su specifične za dati pol (npr. matematika nasuprot književnosti), o čemu je ranije bilo reči u vezi sa razvojem karijere. Očigledno je da su potrebna dalja istraživanja koja bi dala odgovor na ovo pitanje.

Rezultati o prosečno razvijenom osećanju upravljanja i kontrole nad životnim događajima kod srednjoškolaca iz Kraljeva mogu se interpretirati u smislu postojanja kapaciteta za suočavanje sa životnim izazovima i teškoćama. Sa druge strane, evidentna je potreba za unapređivanjem osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima. Polazeći od uloge koju ovaj konstrukt ima u psihosocijalnom razvoju i funkcionisanju, intervencije usmerene ka promovisanju optimizma, samoeфикаsnosti i adaptibilnosti treba primeniti ne samo na adolescente kod kojih su otkriveni opšti ili specifični deficiti, već i kod onih koji su imali prosečno i nadprosečno razvijene pomenute individualne kvalitete, u cilju njihovog daljeg razvoja. Rad na unapređivanju osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima treba započeti identifikovanjem kompetencija adolescenata u pojedinim aktivnostima i situacijama. Sledeći korak je jačanje i generalizacija otkrivenih snaga putem stvaranja mogućnosti za učestvovanje i sticanje pozitivnih iskustava u raznovrsnim aktivnostima, unapređivanjem znanja i veština, kao i putem doslednog nagrađivanja za ostvarene uspehe. Naglasak treba da bude na razvijanju specifičnih oblika samoeфикаsnosti za koje se zna da su od značaja za prevenciju i tretman negativnih bihevioralnih obrazaca. Pored toga, treba identifikovati i otkloniti faktore koji ometaju razvijanje i ispoljavanje potencijala deteta, kao što su: internalizovano osećanje neadekvatnosti i nemoći, nedostatak podrške roditelja, nizak socio-ekonomski status i drugo. Imajući u vidu otkrivene razlike u osećanju upravljanja i kontrole nad životnim događajima kod adolescenata različitog pola, potrebno je primeniti različite pristupe u radu sa devojkama i momcima. Pojedini autori smatraju da među polovima postoje znatne razlike u pogledu uticaja četiri osnovna izvora samoeфикаsnosti (Britner, Pajares, 2006; Usher, Pajares, 2006). Devojčice se više oslanjaju na tuđe procene vlastitih sposobnosti, pa je kod njih socijalna persuazija veoma važan izvor, možda i važniji od iskustva uspeha. Zbog toga, veština ocenjivanja učenikovih postignuća podrazumeva i brigu o tome na koji način će učenik interpretirati ocenu, jer u nekim slučajevima socijalna persuazija može obeshrabriti učenika i odvratiti ga od školskih zadataka. Pohvale i nagrade koje nose poruku da je učenik uspešno obavio neki zadatak imaju potencijal da pozitivno utiču na buduća nastojanja da

se obave školski zadaci, nivo uloženog napora i istrajnost. Podatak da su devojke ostvarile bolje rezultate u odnosu na momke sugerira da se ovaj izvor informacija o samoeфикаsnosti kontinuirano i dosledno koristi. Suprotno tome, slabiji rezultati momaka upućuju na nedovoljno korišćenje osnovnog izvora samoeфикаsnosti, a to je iskustvo vlastitog uspeha. U srednjim školama postoje veće mogućnosti nego u osnovnim školama da se nastava organizuje tako da bude u funkciji sticanja autentičnog iskustva uspeha putem praktične nastave i laboratorijskih vežbi, uključivanja učenika u istraživačke i društvene projekte i slično. Prilikom izbora aktivnosti za učenike nastavnici treba da imaju u vidu njihove sposobnosti, da svojim zahtevima podstaknu učenike na ostvarivanje uspeha i da minimiziraju šansu za neuspeh tako što će pomoći učenicima da svoja iskustva interpretiraju na način koji doprinosi razvoju samoeфикаsnosti.

Prilikom poređenja rezultata ispitanika sa normativnim uzorkom, konstatovano je da kod srednjoškolaca iz Kraljeva postoje nešto niži skorovi na Skali MAS, drugačija distribucija skorova na sve tri podskale i razlike u svim ispitivanim karakteristikama u odnosu na pol. Postoje indicije da profil osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima ispitanika ima izvesnih sličnosti sa profilom koji je karakterističan za mlađi uzrast. Tome u prilog idu podaci o nižim skorovima na Podskali adaptibilnosti u odnosu na druge dve podskale, kao i prisustvo statistički značajnih razlika među polovima. Međutim, osnovno ograničenje ovog istraživanja je što su poređenja vršena u odnosu na normativni uzorak koji je formiran od adolescenata iz drugačijeg geografskog i demografskog područja. Budućim istraživanjima treba omogućiti detaljniji uvid u razvoj osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima u adolescenciji.

ZAKLJUČAK

Tokom poslednje dve decenije konstrukt samoeфикаsnosti privlači pažnju velikog broja naučnika i stručnjaka u oblasti obrazovno-vaspitnog rada sa decom i omladinom. Procena sopstvenih sposobnosti odražava se na postavljanje ciljeva, motivaciju, uloženi napor, suočavanje sa teškoćama i drugo, zbog čega se smatra važnim faktorom školskog postignuća, ponašanja, izbora karijere i kvaliteta života uopšte. U literaturi se samoeфикаsnost definiše na različite načine, a u ovom istraživanju prihvaćeno je stanovište prema kome procena sopstvenih sposobnosti, uz optimizam i adaptibilnost, čini bazu osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima. Fundamentalno pitanje koje je postavljeno u ovom istraživanju odnosilo se na nivo razvijenosti pomenutih kvaliteta u populaciji srednjoškolaca iz Kraljeva. Prema rezultatima istraživanja, oko 20% adolescenata ima deficitarno osećanje upravljanja i kontrole nad životnim događajima. Od tri ispitane personalne karakteristike, adolescenti su imali najbolje razvijenu samoeфикаsnost, a zatim optimizam i adaptibilnost. Takođe, nađene su statistički značajne razlike u odnosu na pol ispitanika. Nastavnici i stručni saradnici u srednjim školama imaju mogućnost da obrazovno-vaspitni rad organizuju na način koji će doprineti razvoju osećanja upravljanja i kontrole nad životnim događajima. Na osnovu teorije i istraživanja izvedene su efektivne strategije i intervencije koje se mogu primeniti u praksi.

LITERATURA

1. Allen, J. P., Leadbeater, B. J., Aber, J. L. (1990). The relationship of adolescents' expectations and values to delinquency, hard drug use and unprotected sexual intercourse. *Development and Psychopathology*, 2(1), 85-98.
2. Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.
3. Bandura, A. (1995). Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. In A. Bandura (Ed), *Self-efficacy in changing societies* (pp. 1-45). New York, NY: Cambridge University Press.
4. Bandura, A., Adam, N. E. (1977). Analysis of self-efficacy theory of behavioral change. *Cognitive Therapy and Research*, 1(4), 287-310.
5. Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Pastorelli, C. (1996). Multifaceted impact of self-efficacy beliefs on academic functioning. *Child Development*, 67(3), 1206-1222.
6. Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Pastorelli, C. (2001). Self-efficacy beliefs as shapers of children's aspirations and career trajectories. *Child Development*, 72(1), 187-206.
7. Britner, S. L., Pajares, F. (2006). Sources of science self-efficacy beliefs of middle school students. *Journal of Research in Science Teaching*, 43(5), 485-499.
8. Butler, L. S., Little, L., Grimard, A. R. (2009). Research challenges: Implementing standardized outcome measures in a decentralized, community-based residential treatment program. *Child Youth Care Forum*, 38(2), 75-90.
9. Caprara, G. V., Regalia, C., Bandura, A. (2002). Longitudinal impact of perceived self-regulatory efficacy on violent conduct. *European Psychologist*, 7(1), 63-69.
10. Caprara, G. V., Scabini, E., Barbaranelli, C., Pastorelli, C., Regalia, C., Bandura, A. (1998). Impact of adolescents' perceived self-regulatory efficacy on familial communication and antisocial conduct. *European Psychologist*, 3(2), 125-132.
11. Gist, M. E., Mitchell, T. R. (1992). Self-efficacy: A theoretical analysis of its determinants and malleability. *Academy of Management Review*, 17(2), 183-211.
12. Ludwig, K. B., Pittman, J. F. (1999). Adolescent prosocial values and self-efficacy in relation to delinquency, risky sexual behavior and drug use. *Youth and Society*, 30(4), 461-482.
13. Nelson, L. P. (2008). A resiliency profile of hurricane Katrina adolescents: A psychosocial study of disaster. *Canadian Journal of School Psychology*, 23(1), 57-69.
14. Schunk, D. H. (1995). Self-efficacy and education and instruction. In J. E. Maddux (Ed), *Self-efficacy, adaptation, and adjustment: Theory, research, and application* (pp. 281-303). New York: Plenum Press.

15. Schunk, D. H. (2003). Self-efficacy for reading and writing: influence of modeling, goal setting, and self-evaluation. *Reading & Writing Quarterly*, 19(2), 159-172.
16. Schunk, D. H., Meece, J. L. (2006). Self-efficacy development in adolescences. In F. Pajares, T. Urdañ (Eds), *Self-efficacy beliefs of adolescents* (pp. 71-96). Charlotte, NC: Information Age Publishing.
17. Usher, E. L., Pajares, F. (2006). Sources of academic and self-regulatory efficacy beliefs of entering middle school students. *Contemporary Educational Psychology*, 31(2), 125-141.
18. Wood, R. E., Bandura, A. (1989). Impact of conceptions of ability on self-regulatory mechanisms and complex decision making. *Journal of Personality and Social Psychology*. 56(3), 407-415.

SELF-EFFICACY AS A FACTOR IN SOCIAL ADAPTABILITY OF ADOLESCENTS

¹Vesna Žunić-Pavlović, ¹Marina Kovačević-Lepojević, ²Miroslav Pavlović

¹University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation,

²Institute for Improvement of Education, Belgrade

Summary

According to Bandura (1989), “self-efficacy refers to beliefs in one’s capabilities to mobilize the motivation, cognitive resources, and courses of action needed to meet given situational demands”. Self-efficacy affects life choices, the level of motivation, stress resistance and overall social functioning. Based on the results of previous studies it is reasonable to assume that insufficient self-efficacy can contribute to the emerging problems in social adjustment. In relation to self-efficacy two tangent constructs are often considered: optimism and adaptability. Optimism implies a positive attitude toward the world and life in general, toward oneself and one’s life, nowadays and in the future, while adaptability means the ability to consider different options and flexibility in problems solving.

The objective of this paper is to analyze the need for improving self-efficacy, optimism and adaptability in adolescents. The research was done in a large, representative sample of high-school students (N=805), of both sexes, aged from 15 to 18. The data were collected using Sense of Mastery Scale (Prince-Embury, 2007). It was revealed that one fifth of the studied adolescents had subaverage scores on self-efficacy, adaptability and optimism. There were no significant differences between students relating to their age, but it was determined that girls obtained significantly higher scores than boys. All three investigated constructs correlate with the level of school attainment.

These results have practical implications since they may direct selection of those interventions that could be applied within extensive initiatives for promotion of adolescents’ social development. The final part of this paper discusses different approaches to improving self-efficacy, optimism, and adaptability with a critical review of their effectiveness.

Keywords: adolescents, self-efficacy, optimism, adaptability